

KRIMINALITETENS KULTURHISTORIE

Tyge Krogh, Louise Nyholm Kallestrup og Claus Bundgård Christensen (red.):

Cultural Histories of Crime in Denmark, 1500 to 2000

London: Routledge 2018, 280 s.

Den 16. marts 1751 indgav en ung tjenestepige en tyverianklage til Københavns inkvisitionskommission. Få uger forinden var en sort kyse forsvundet fra hendes kammer, og kort efter så hun den igen, nu på hovedet af en kvinde i nabolaget. Konfronteret med dette forklarede denne, at hun havde købt den af en anden kvinde ved navn Ulrica, der var gift med en tysk lejesoldat ved navn Johann Götte. Forhørsdommeren ved inkvisitionskommissionen, Erhard Mechlenburg, fik under trusler om tortur hurtigt Götte og Ulrica til at tilstå. Undersøgelsen afdækkede et tyvenetværk på i alt 16 soldater. Adskillige københavnere blev afhørt og måtte indrømme, at de havde købt varer af Ulrica, der foregav at optræde som civil, da al handel med soldater eller deres hustruer var strengt forbudt. 14 af dem optrådte decideret som hælere. Soldaterne stjal, og Göttes kone sørgede for, at tyvekosterne i en række tilfælde blev afsat. Nogle gange blev der stjålet madvarer, som Ulrica tilberedte til flere af soldaterne.

Sagen blev kendt i offentligheden. Ifølge en samtidig vise skulle den 38-årige Götte sammen med to andre soldater fra banden, Spendler og Goffein, have spillet terninger om, hvem af de tre, der skulle i galgen.¹ Spendler blev den uheldige, da de to andre blev modtaget som kagstrøgne livstidsfanger i Stokhuset i marts 1752. Götte blev benådet og forvist til Rostock i 1759.

Göttes "bande", hvis man da kan betegne den sådan, var et af flere tyvenetværk blandt soldater i 1700-tallets København. Det afdækker Tyge Krogh i sit bidrag til en ny antologi, *Cultural Histories of Crime in Denmark, 1500 to 2000*. I disse år er kriminalitetshistorie i fremgang. Det gælder også i Danmark. Interessen for kriminalitet er naturligvis ikke ny. Tidligere har historikere og forfattere som Hugo Matthiessen, Einer Møller og S. Tage-Jensen skrevet om alt, lige fra prostituerede og lommetyve til de helt store forbryderhistorier.² Men kriminalitetshistorie er i dag blevet et mere systematisk forskningsfelt for social- og kulturhistorikere.³ Bogen er et produkt af arbejdet i et kriminalitetshistorisk netværk, der siden 2014 har samlet en række danske historikere for, med redaktørernes ord, at afsøge fælles temaer og udvikle en samlet forståelse af kriminalitetens kulturhi-

1 Anonym: *En andægtig Sang over de 3 arme Syndere Navnlig Götte, Spendler og Loffend d. 23. Febr. 1752. Formedelst mange begangne Tyverier skal som Hoved-Mænd spille om Galgen.*

2 Der er tale om bidrag, der stadig inspirerer til kriminalitetshistoriske undersøgelser i dag, se Jarlskov: *Lov og orden*; Duedahl og Langen (red.): *Nattens gerninger*.

3 For en introduktion til den internationale historiografi, se Knepper: *Writing*.

storie over en længere periode. Det kan diskuteres, om det egentlig er muligt for 14 forfattere på under 300 sider at indfri redaktørernes ambitioner. Især målet om at skabe en samlet forståelse udfordres af formen.

Til gengæld afslører antologien, at feltet rummer en betydelig diversitet, både hvad angår tematikker og metoder. Bidragene spænder bredt, fra hekseforfølgelser i tiden efter reformationen i 1536 til sortbørskriminalitet under Anden Verdenskrig. Bogen er ikke opdelt kronologisk, men inddelt i tre temasektioner om henholdsvis konstruktion af kriminalitet og den kriminelle, dernæst kriminelle kulturer, og endelig kriminalitetsbekæmpelse. Ikke alle perioder er dækket lige godt. Mest iøjnefaldende er det, at 1800-tallet kun er behandlet i form af politio- og fængselshistorie. Ingen af bidragene om perioden tager livtag med selve forbrydelsen. Netop dette er kendetegnende for feltet, hvor kriminalitetshistoriske undersøgelser af 1800-tallet har haft tendens til at prioritere institutionelle perspektiver, imens mikro- og kulturhistoriske studier af perioden, der gik forud, har medført et mere intenst fokus på aktørerne selv.

En fælles tematik i antologiens første del om konstruktionen af kriminalitet er religionen. I en nordisk, protestantisk statskirke var det den enevældige konges opgave at hæve sværdet til straf mod lovbyggere, da Guds straf ellers ville falde på hele samfundet. Tyge Krogh viser, hvordan tiden omkring 1700 var et højdepunkt for strenge, religiøst motiverede straffe. I en interessant sammenligning med andre europæiske lande viser det sig, at religiøst betingede dødsstraffe i første halvdel af 1700-tallet var hyppigere i de nordiske lande end i Sydeuropa (s. 52). Men i anden halvdel forsvinder den religiøse begrundelse for dødsstraffen. Dermed ikke sagt, at dødsstraffen forsvinder. Den bruges, dog med stigende grad af benådning, helt frem til 1892, hvor den frygtede forbryder Jens Nielsen som sidste dansker blev henrettet for forbrydelser begået i fredstid.⁴

Henrettelsens karakter af religiøs ceremoni var dog forinden afviklet. Det afgørende anstød til forandringen i 1700-tallet var spørgsmålet om selvmordsmordere. Det vil sige folk, der begik drab for selv at blive henrettet, angre for præsten inden skafottet, og dermed undgå den evige fortabelse. I 1767 blev det besluttet, at disse personer ikke skulle henrettes men derimod piskes, brændemærkes og hensættes til hårdt straffearbejde resten af livet. Det markerede et skred i den ellers "guddommelige" lov, der krævede liv for liv. Religionens efterhånden aftagende betydning kan også læses i Nina Javette Kofoeds bidrag, der gennemgår lovgivningsstoffet vedrørende forseelser som lejemål og hor.

Symptomatisk for hele antologiens spring frem og tilbage i tid behandler de følgende kapitler i del 1 to temaer fra 1900-tallet. Mest interessant er her Mette Seidelins studier af incestsager i perioden 1933 til 1967. Før straffeloven af 1930 kunne den yngre part i et incestuøst forhold, på linje med den ældre voksne, bli-

4 Se Duedahl: *Ondskabens øjne*; Kragh-Nielsen: *Straffet på livet*.

ve straffet (såfremt vedkommende var over den kriminelle lavalder). Det vil sige, at begge parter var medskyldige i forholdet. Men den nye straffelov indebar, at alene personer over 18 år kunne straffes i incestsager. I 1967 blev den yngre part helt afkriminaliseret, således at alene den voksne kunne straffes. Men i perioden der imellem viser Seidelin ved studier af politiprotokoller, primært i sager, hvor piger under 18 år var involveret, hvordan især politi og autoriteter italesatte forestillinger om "den uskyldige pige", "den seksuelt udfordrende pige" såvel som "den forførte voksne" eller "børnemishandleren". Disse moralske kategorier blev brugt overfor pigerne såvel som den voksne mand på trods af, at de unge piger i disse sager slet ikke kunne straffes. Studiet viser således, at den yngre parts overgang fra juridisk medskyldig til sagens offer var langt mere besværlig, end lovgivningen foreskrev.

Det skal siges allerede her, at antologiens anden del er dens bedste. Her finder vi mere præcise beskrivelser af kriminelle miljøer, hvor der modsat første del, der for de fleste bidrags vedkommende ser kriminalitet fra oven gennem lovgivning og forordninger, fokuseres på at beskrive de kriminelle miljøer dels gennem statistikker og dels gennem tætte beskrivelser i et 'nede fra' perspektiv. I denne del finder vi således en mere reel kortlægning af kriminalitet. Eksempelvis i Johan Heinsens bidrag, hvori han undersøger "the maritime culture of conflict" i perioden 1600 til 1800, og nærmere bestemt, hvordan disse sociale konflikter kom til udtryk gennem kriminalitet. Man hører her et ekko af den britiske socialhistoriske tradition fra 1960'erne og 1970'erne.⁵ En tradition, der trods kritik gennem tiden stadig inspirerer historikere. I dette bidrag i form af en betragtning om de menige skibsfolk og andre 'maritime workers' som et internationalt proletariat. Eksempelvis kaldes det berømte mytteri på skibet *Havmanden* i 1683 en social konflikt (s. 115). Der var tale om en flydende grænse mellem konflikt, oprør, modstand og kriminalitet. Heinsen diskuterer den sociale logik bag den kollektive kriminalitet både i havn og på skibene og nævner mangel på mad, den benhårde justits på havet, manglende lønudbetaling osv.

Samme periodes store problemer med soldaters kriminalitet behandles af Tyge Krogh gennem materiale fra inkvisitionskommissionen af 1686. København var som mange andre større europæiske byer hjemsted for et voksende antal lejesoldater. Den stående hær i Danmark var især bemanded af tyske rekrutter. Gennem et studie af hvervningssystemet og soldaternes økonomiske forhold undersøges baggrunden for den udbredte kriminalitet blandt soldaterne. De havde ikke mange penge, men masser af frihed mellem vagter. Nogle af dem var endog kun på kontrakt en del af året og således i perioder uden løn. Krogh afdækker flere kriminelle soldaternetværk i byen, navnlig i den første halvdel af 1700-tallet. De fleste var ikke så store, men i 1745 optrevlede inkvisitionskommissionen den såkaldte

5 F.eks. den nærmest herostratisk berømte antologi *Albion's Fatal Tree* (1975), der blev redigeret af Douglas Hay.

“Gottlobs bande”, der med samtlige tyve og hælere talte mere end 200 personer, som i alt skulle have stået bag 180 tyverier og indbrud. Kroghs studie bør fremhæves for sin nære analyse af de kriminelle aktører selv, som det klart fornemmes af historien om Göttes netværk.

To studier af kriminalitet under Anden Verdenskrig omhandler de moralske skred og den moralske panik, der ofte ledsager krig. Claus Bundgård Christensen fremstiller sin velkendte tese om de forskellige niveauer af sortbørskriminalitet, fra den organiserede gadeplans-sortbørshandel, med aktører fra den kriminelle underverden, til den mere spredte “white collar”-variant, hvor der som oftest var tale om personer uden forudgående kriminel baggrund. Det kunne være handels- og forretningsfolk, der ellers ikke havde ry for urent trav, men som under indtryk af besættelsen udviklede den selvopfattelse, at deres forbindelse til sortbørshandel var en slags nødværge affødt af omstændighederne.

Større forskningsmæssig nyhedsværdi har imidlertid Lene Sofie Baks undersøgelse af forbrydelser begået dels af kvinder og dels mod kvinder og børn under besættelsen. Artiklen er en kritisk diskussion af kriminolog Karl O. Christiansens klassiske kriminologiske undersøgelse fra 1951. Dette ældre studie, foretaget kort tid efter besættelsen, påviste stigende rater for typer af seksuelt orienteret kriminalitet, såsom voldtægt, illegale aborter, uagtsom smitte med veneriske sygdomme, usømmelig adfærd og prostitution. Christiansen konkluderede imidlertid, at stigningen på disse områder ikke afspejlede en reel stigning, men derimod skyldtes den moralske panik, der greb samfundet under besættelsen. Politik og domstole greb hårdere ind over for disse forbrydelser end tidligere. En særlig stor opmærksomhed og frygt var der angående mandlige prostituerede homoseksuelle, der lokkede unge mænd i fordærv i København. Lene Sofie Bak tilbageviser flere af den ældre undersøgelses resultater og konkluderer, at tallene viser en reel stigning, navnlig når det handler om illegale aborter og uagtsom smitte med veneriske sygdomme. I begge tilfælde er der tale om en voldsom stigning i årene 1942-1943. Der er tale om en stigningsgrad, der ifølge Lene Sofie Bak ikke, som Christiansen påstod, kan forklares alene med fremkomst af en moralsk panik i samfundet.

I antologiens tredje del flyttes fokus fra de kriminelle kulturer til politi- og fængselshistorie. Her kan Jørgen Mührmann-Lunds og Karl Peder Pedersens artikler med fordel læses i forlængelse af hinanden. Mührmann-Lund viser, hvordan den nyansatte politiinspektør i København fra 1682 ikke havde kriminalitetsbekæmpelse på programmet. Det var nærmere politiets opgave at understøtte enevældens merkantilistiske politik ved at kontrollere, at hovedstadens handel blev drevet til majestætens og landets bedste. Først et århundrede senere fik politiet egentlige kriminalitetsbekæmpende beføjelser, som vi forstår ved et moderne politi.

Det er værd at bemærke, at det skete samtidig med, at der oprettedes en politiret i København i 1793, hvor politidirektøren havde dømmende myndighed i for

eksempel banale tyverisager.⁶ Et par år senere blev inkvisitionsprincippet, kendt fra militære retter og den københavnske inkvisitionskommission, udvidet til alle kriminalsager ved landets underretter.⁷ En særlig kontant strafferetspleje var dermed indført. Ifølge retshistorikere skal disse forandringer i retsplejen forklares med et behov for en effektiv og hurtig retsforfølgelse.⁸

Den sene enevælde var afgjort bekymret for den kriminalitet, der truede den sociale orden og ikke mindst systemet selv. Karl Peder Pedersen viser i sit artikelbidrag, hvordan den revolutionsforskrækkede og paranoide enevælde oprettede et sikkerhedspoliti med henblik på overvågning af politiske aktiviteter og opræk til "public riots". Nye metoder blev indført i starten af 1800-tallet, såsom brev- og paskontrol, politispioner, og ikke mindst de særlige "agent provocateurs". Sidstnævnte var personer, som på foranledning af politiet infiltrerede et givent kriminelt miljø. Meningen var, at pågældende skulle fremprovokere en forbrydelse, hvorefter politiet kunne pågribe gerningsmændene direkte. Det blev blandt andet afgørende for den såkaldte Dampesag i 1820. Som læser kunne man her have tænkt sig, at politihistorien var blevet fulgt op af de senere store politireformer, såsom opdagelsespolitiets oprettelse i 1863 samt skabelsen af et landsdækkende kriminalpoliti i 1911.⁹

Cultural Histories of Crime in Denmark, 1500 to 2000 har en indlysende værdi derved, at et internationalt publikum nu for første gang får præsenteret et samlet overblik, en forskningsstatus, over danske historikeres arbejde med kriminalitetshistorie. Men spørgsmålet er, hvordan redaktørernes ambitioner i øvrigt indfries. Bogens bidragydere er mestendels historikere, der alle har arbejdet intenst og mangeårigt med deres områder af kriminalitetshistorien. Enkelte bidrag synes at være afkast fra forfatternes øvrige arbejder, hvor kriminalitet ikke var det oprindelige fokus, men hvor forfatterne har været afhængige af retsmateriale, der så er skrevet om til egentlige undersøgelser af kriminalitetskultur til denne lejlighed. Disse bidrag er ikke værkets stærkeste.

Samlet set mangler antologien en afslutning, der sammenfatter de forskellige bidrag, ikke mindst bogens diversitet i temaer og vidtstrakte kronologi taget i betragtning. Læseren bliver ikke meget klogere på, hvad de samlende perspektiver er. Desuden mangler en drøftelse af, hvad det kulturhistoriske ved bogen egentlig er. Med andre ord savner man noget teoretisk refleksion. Visse steder ses en inspiration fra den britiske socialhistoriske tradition, og i andre bidrag ses tydeligt en Foucault-inspireret vinkel. Andre steder er det mikrohistorien, der spørger. Men en mere samlet begrebsafklaring udebliver. Den synes ofret af hensyn til pladsmangel – og i forvejen er det svært nok at dække 500 år!

6 Jørgensen: *Thi kendes for ret*, s. 227ff.

7 Andersen: 'Inkvisition i øjenhøjde'.

8 Knudsen: *Lovkyndighed og vederhæftighed*.

9 Strand: *Efterforskningens anatomi*.

Desuden savnes en historiografisk ramme – både den, der peger bagud og ikke mindst en, der peger fremad. Antologien forholder sig ikke til den internationale forskningsfront, når det gælder studier af kriminalitetens kulturhistorie. Her kunne man f. eks. nævne et markant studie fra 2015 af britiske Tim Hitchcock og Robert Shoemaker. Deres seneste bog, *London Lives*, er et eksempel på en nyere forskningstendens, hvor spørgsmålet om de kriminelle aktørers agens er i fokus. Scenen er London i 1700-tallet, og materialet er et enormt og digitaliseret kilde-materiale over domme ved Londons store kriminalret, *The Old Bailey*. Hitchcock og Shoemakers tese er, at det ikke rækker alene at undersøge fængselsreformer, filantropiske forfattere eller socialpolitikere, hvis man ønsker at forstå udviklingen af retsvæsenet, fængselsinstitutioner og fattigforsorgen i det britiske samfund i den pågældende periode. I stedet lægger de to britiske forskere øre til og studerer konkrete handlinger og stemmer fra Londons brogede underverden. Hver for sig prøvede tyve, flugtfanger, prostituerede, vagabonder, brandstiftere og resten af "the plebeian Londoners" at værgе for sig selv i kampen mod overmagten, men samlet set hævder Hitchcock og Shoemaker, at disse mange personer, hvis handlinger tidligere ikke er blevet tillagt forklaringskraft, spillede en afgørende rolle for udformningen af domstole, fængsler, arbejdsanstalter og magistratskontorer og dermed London som moderne storby.¹⁰

De nyeste tendenser er vel at mærke ikke en tilbagevenden til mikrohistoriens stærkt formindskede analyseskala, men nærmere en opprioritering af klassiske socialhistoriske elementer i moderne kulturhistorisk forskning. Der er enkelte bidrag i *Cultural Histories of Crime in Denmark, 1500 to 2000*, der forsøger at skrive sig ind i denne forskning, men samlet set får en international læser ikke en overordnet forståelse af dansk kriminalitetshistorie i relation til en international forskningsdiskussion. Dertil er den kronologiske ramme og den tematiske spredning ganske enkelt for stor. Og modsat eksempelvis Hitchcock og Shoemakers milepæl mangler der i antologien en ide om en større 'drivkraft' for de udviklinger, der afdækkes.

Disse kritikpunkter skal dog ikke frakende nærværende antologis værdi som et godt udgangspunkt for at få et overblik over, hvad en række danske historikere egentlig arbejder med inden for feltet, og det er absolut prisværdigt, at et internationalt publikum nu også har denne mulighed – samlet i én bog.

LITTERATUR

Trykte kilder

Andersen, Lars: 'Inkvisition i øjenhøjde. Magt og afmagt i 1800-tallets straffeprocess', kommende.

Anonym: *En andægtig Sang over de 3 arme Syndere Navnlig Gøtte, Spendler og Loffend d. 23. Febr.*

¹⁰ Hitchcock og Shoemaker: *London Lives*. Også inden for den egentlige retshistorie har denne kulturhistoriske forståelsesramme vundet indpas, se Hett: *Death in the Tiergarten*; King: *Crime and law in England*.

1752. *Formedelst mange begangne Tyverier skal som Hoved-Mænd spille om Galgen*, København: Owe Lynow, 1752.
- Duedahl, Poul: *Ondskabens øjne. En biografi om Jens Nielsen*, København: Gads Forlag, 2016.
- Duedahl, Poul og Ulrik Langen (red.): *Nattens gerninger*, København: Gads Forlag, 2015.
- Hay, Douglas et al. (red.): *Albion's Fatal Tree. Crime and Society in Eighteenth-Century England*, London: Verso, 1975.
- Hett, Benjamin Carter: *Death in the Tiergarten: murder and criminal justice in the Kaiser's Berlin*, Cambridge: Harvard University Press, 2004.
- Hitchcock, Tim og Robert Shoemaker: *London Lives. Poverty, Crime and the Making of the Modern City*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Jarlskov, Flemming: *Lov og orden. Af danskernes og dansk politis historie*, København: Gyldendal, 2003.
- Jørgensen, Harald: *Thi kendes for ret. Studier i de civile københavnske domstoles historie ca. 1660-1919*, København: G.E.C. Gads Forlag, 1980.
- King, Peter: *Crime and law in England, 1750-1940. Rethinking justice from the margins*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Knepper, Paul: *Writing the History of Crime*, London: Bloomsbury, 2016.
- Knudsen, Pernille Ulla: *Lovkyndighed og vederhæftighed. Sjællandske byfogeder 1682-1801*, København: Jurist og Økonomforbundets Forlag, 2001.
- Kragh-Nielsen, Niels H.: *Straffet på livet. Henrettelser i Danmark 1537-1892*, København: Gads Forlag, 2018.
- Strand, Frederik: *Efterforskningens anatomi: kriminalpolitiet 1863-2007*, København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag 2011.

LARS ANDERSEN

PH.D., LEKTOR

INSTITUT FOR KULTUR OG GLOBALE STUDIER

AALBORG UNIVERSITET

LA@CGS.AAU.DK